

**Софийски университет „Св. Климент Охридски“  
Международна научна конференция  
на Факултета по славянски филологии – 2017  
„Надмощие и приспособяване“**

---

---

**МОДЕЛЪТ НА ПРЕСЕЧНИТЕ  
ТОЧКИ – 15 ГОДИНИ ПО-КЪСНО**

**Катя Исса**

**Университет по архитектура, строителство и геодезия, София**

**THE INTERSECTIONS POINT MODEL – 15 YEARS LATER**

**Katya Issa**

**University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy, Sofia**

**Abstract.** In 2002, a large free associative experiment took place on the territory of two capitals in Europe and the Middle East – Sofia and Amman. Associative Bulgarian-Arab language models were created (Issa 2003), which explain the contrasting thinking of Bulgarians and Arabs, as well as the touch points between them.

The last model, called the “intersections point model,” offers an appropriate way of communicating. For the purpose of this study, in 2017 the experiment was repeated on a smaller scale with Arab refugees on the territory of Sofia. In it the words stimulus are in line with the new conditions of life in the complex situation created during the influx of refugee waves in Bulgaria.

**Key words:** free associative experiment; words stimulus, associations; patterns;

В езика на човека се отразяват всички културни промени, възникващи в общественото развитие на различните народи. Знанието, което индивидът придобива в езиковата среда, се приема от него на доверие, подразбира се по интуиция. Така човек опознава света и самия себе си. Езикът не само отразява реалността, но я интерпретира, и така създава познание. То не е аксиома, но е лесна за решаване теорема. Нейните подходящи решения се задават от социума и не е необходимо да се губи време в излишно търсене, след като има готови рецепти за тълкуване на реалността, а всяко изключение по-скоро потвърждава правилото. Човек постепенно се научава не само да вярва на готовите решения, но и да следва определена линия на поведение в отношенията си с хората, с които си взаимодейства. Езиковата картина на света се разполага в специфична концептосфера, което помага за разкриване на природата както на езика, така и на мисълта. В тази картина е щрихован менталитетът на народа, моралните нор-

ми, етническите убеждения, социалното поведение. За съжаление, освен с вечните ценности, картината на света е изпъстрена с културни стереотипи и предразсъдъци. Повечето от тях отразяват убеждения, схващания и оценки за другия човек, за другия народ, за ценностната система на другия и налагат в отношението към него негативна дискриминираща конотация. В нея винаги има емоционален момент, който замъглява картината на реалността и тя се възприема посредством образите, които вече съществуват в представите ни, вторични образи, създадени от клишета, които опосредстват връзката ни с действителността. Привидно истинните национални стереотипи често представляват набор от социални, расови, етически, етнически и други предразсъдъци.

Смутена от този факт, през 2002 год. проведох свободен асоциативен експеримент на територията на две столици в Европа и Близкия изток – София и Аман. Целта на експеримента беше установяване на контрастното мислене на българите и арабите, за да се избяга от стереотипа поне в науката и в практиката на преподаване на арабските студенти на българския език като чужд. Въз основа на получените асоциации бяха създадени Асоциативни българско-арабски езикови модели и Българско-арабски асоциативен речник (Исса 2003), които са опит за обяснение на контрастивното мислене на българите и арабите и на допирните точки в поведението и менталитетите на двата народа. Задачата на контрастивните модели (да уловят формата на мисълта, която придобива очертанията си чрез структурата на езика) беше поставена в мащабното изследване като първа. Втората задача (да се анализират получените асоциации на думата стимул, което позволява да се разкрият нейните смислови структури, а също така определящите лексикалното ѝ значение фактори като например контекстите, в които се употребява думата стимул с оглед на общественото ѝ осъзнаване, принадлежността ѝ към определен семантичен и лексико-граматичен клас, конкретните лексикални връзки с други думи от същия тип, смисловите (по логико-предметно съдържание) съотношения на думата стимул със синоними и други близки по значение думи в системата на езика като цяло) определи смисловите структури на избраните стимули, тяхното синхронно състояние, възникването им и липсата или наличието на историческо тъждество между тях и първоизточниците им. В наличния „Българско-арабски асоциативен речник“ (Исса 2003) те са ядра на образуваните реакции, оформени в асоциативни полета.

Речникът предоставя краен брой реакции – 19200, получени в свободния асоциативен експеримент с 260 анкетирани лица, 130 от които българи от София и 130 – араби от Аман. Групирани в речникови статии, те очертават контрастни асоциативни полета. Тяхно ядро е заглавната дума стимул, най-честотните реакции оформят центъра, намаляването на честотността бележи движение към периферията, която съдържа единичните реакции. За да се направи анализ на всички асоциативни полета, беше потърсен глобален признак, на чиято основа да се наложи контрастивен анализ. Такъв е категориалният признак. За образец ми послужиха семантичните категории, които, също като асоциативните, са

свързани с категориите на мисленето, базират се на тях, без да им бъдат тъждествени. Реагирайки на едни и същи стимули, хората от едната и от другата общност имаха сходни, дори еднакви реакции, в чийто конкретен езиков израз се отразява дълбоко онтологическо свойство на независимост и самостоятелност в структурите на двата езика. Получените асоциации оформиха различни за българския и за арабския език асоциативни контексти, отличаващи се по своята природа и съдържание. Тези различия в контекстите се дължат на много лингвистични и екстралингвистични фактори: различна лексикална съчетаемост на думите, основана на различна логическа осъзнатост на съчетанията стимул / асоциация; различна синтагматична съчетаемост (при асоциациите синтагми), дължаща се на различния етнолингвистичен опит на двата народа; различна фразеологична съчетаемост, показваща както тематични предпочитания, така и различни синтактични връзки на двата езика, което води до устойчиви за всеки от тях, но различни помежду им словосъчетания, дължащи се на различните координати, в които се реализират речевите актове от българи и араби; различни психофизиологични, социологични и културно-исторически фактори, които съпътстват възприятията и определят различията в значението на българския и на арабския език. Третата, последна задача беше изпълнена чрез изработването на *асоциативни езикови модели*, които имат съществен недостатък – закрепостеност към мига и мястото, но *предоставят богат материал за анализи и прогнози относно езиковото съзнание на българското и арабското общество*. Асоциативните модели са част от системата, гарантирана от тяхната словесност. Те не са многобройни, нито пълни, съдържащи не всички реакции, а само честотни, представени само от образци, а не изцяло, но са максимално показателни с това, че включват отражателните способности на хората от двете различни културно-исторически и етно-социални общности. На даден етап от развитието на обществото съответства определен познавателен модел, който има и свой специфичен езиков аналог – езиков модел на света.

Последният модел, наречен „моделът на пресечните точки“, предлага нов начин на общуване. Той включва в обща комуникативна мрежа *противоположните посоки* на многото *идиоетнически вектори*, които са характерни и за другите модели, но тук се пресичат безразборно в лабиринт. Емоционалният самоконтрол в тази обща мрежа и съблюдаването на етикета са възможни само ако има добронамереност и от двете страни, желание за контакти и познаване на ценностните идеали на другия народ. Наблюдението на едни и същи физически факти не води до изграждане на една и съща картина на вселената, но в общуването между българи и араби не е невъзможно различията да бъдат съизмерени така, че общуването да бъде безпроблемно. Въпреки съществуването на идиоетническите различия и на различната философия на двата езика, толерантност в комуникацията между техните представители е възможна. Общуването, ръководено преди 15 години от преподавателя, трябваше да се „изнесе“ извън асоциативните мрежи на двата лабиринта и да се пренасочи към общата комуникативна

мрежа. Не беше нужно мисловните линии в нея да променят своята същност. Те просто трябваше да се видоизменят праволинейно и да се насочат по посока на другоезичните и (само вътре в мрежата) от криви линии да се превърнат в прави, във вектори. Така пренасочени, те се срещнаха и пресякоха, образувайки **матрица**. Това е „моделът на пресечните точки“, подходящ за междуличностни контакти в процеса на чуждоезиковото обучение. Създаването му нямаше задача да докаже съществуването на пресечни точки между два езика и между техните носители. *Неговата цел беше да посочи начина за безконфликтно пресичане на речеви актове в точки, подредени в матрица, при среща между две асоциативни системи в онези части на асоциативните мрежи на два етноса, които са априорно непресичащи се.*

В междуличностните си контакти с арабските студенти доскоро *ние* създавахме тази мрежа. В нея общуването можеше да бъде приятно и без-проблемно. От нас зависеше да насочим векторите на мисълта, водещи началото си от точките в асоциативните мрежи, и да излезем от двуизмерното пространство на първичните асоциации. В това „трето пространствено измерение“ хаосът в асоциативните гнезда и възли в мрежите е първичен (привиден) и можеше да бъде управляван от преподавателя по български език в нашите (пренаселени тогава с арабски студенти) висши училища. Пресечните точки между двата народа, отразени в предложения модел, образуваха комуникативните възли в новата мрежа. В тях беше „вързано“ разбирането и приемането на другия свят, което вече е предпоставка за „свързване“. То извежда речетворчеството от хаоса на асоциациите и в комуникативен аспект създава космос. Създава се обща комуникативна мрежа, основаваща се на толерантност и възприемане на другостта на противоположния етнос.

Дали изследването донесе полза на някои колеги в преподаването на български език на араби, аз не зная, но силно се надявам. Дали в обществото ни намаляха негативните стереотипи за Изтока, зная: ни най-малко, и през годините изгубих надежда това да стане. Постепенно направих още няколко пъти асоциативни тестове сред различни социални групи от българското общество (Исса 2010, 2017) и с тревога следях, доколкото можех, информирах, за задълбочаването на проблемите у нас и в световен мащаб. Подновеният конфликт между исляма и Запада се изостряше. Поставяха се все по-настоятелно и открито фундаменталните въпроси за властта и културата. Обективните елементи, определящи позабравената стара арабска цивилизация, заявяваха себе си, като рedefинираха своята идентичност чрез традициите, историята, обичаите и институциите. Начинът на живот, който се води, търсеше и намираще своите основания в символиката на такива маркери, като памет, кръв, език, и на първо място – религия. Възраждането на исляма доведе като следствие вълнуващи промени на идентичността на хората и на символите на тази идентичност. Арабските народи, особено ония, които по негласен консенсус политически не съществуват, продължаваха да се борят, за да извоюват своята свобода, но вече

не издигаха знамената на нашите идеологии, смутени от краха на собствените ни митологии и от стереотипите за Ориента. Изследвах тези стереотипи, приети безвъпросно от българите, побързали да се идентифицират с идеите на Западна Европа и още по-западна Америка, привнасяйки в тях изконната си омраза към друговерците, наследена от годините на робството. През 2010 г. проведох една анкета със студенти от УАСГ по модела на социологическите проучвания на социалните дистанции. Анкетираните бяха категорични в неприемането на арабския етнос. Подробният коментар на всички отговори (от анкетата и от няколко теста) ми даде възможност за черна прогностика още преди 7 години (Исса 2010). За съжаление, мрачните ми (и не само мои) прогнози се сбъднаха. Назряващият конфликт между Запада и Изтока узря и избухна. Бежанската вълна от юг стресира цялата ни общественост. Непознатата досега ситуация, ежедневно коментирана от медиите, постави въпроси, които ни върнаха в началото на прехода и преди това. На фона на демографския срив, пред който сме изправени, новата ни колективна психология се снабди с нови страхове относно езикова смърт и загуба на културна идентичност. Реакциите на нашата общественост се залюшкаха от пълно неприемане до афиширане на грижа за създаване на условия за ефективната интеграция на бежанците в нашето общество. Медиите и досега гордо представят всички гледни точки (нали имаме независима журналистика) и съвсем не се колебаят да пригласят на взаимноизключващите се твърдения на някои гости в своите предавания, високи гости, представители на високи институции. И се заредиха истории, и се заразказваха случаи – Ковачевци, Розово, Калище, Харманли. Българската общественост се наслуша на разкази с противоположни конотации – от демонстративното милосърдие до свинските опашки...

И все пак нагласите на нашите управници, както обикновено се случва в една уважаваща европейските принципи и следваща европейските политики европейска държава, започнаха да се заявяват като проява на готовност за работа по интеграцията на бежанците в България. Те написаха програми за чужденците, които са получили бежански статут, за да станат част от обществото. Изготвиха проекти на постановления за създаване на единен Национален съвет по миграция и интеграция, спечелиха обществени поръчки за работни групи, които разработиха стратегии в областта на миграцията, убежището и интеграцията, обещаха успешен интеграционен модел. С какво точно се занимават законодателните органи и какви промени правят, не е съвсем ясно (поне за мене), но е съвсем ясно, че интеграционният модел (ако въобще съществува), изглежда, не включва като свой компонент *езиковата интеграция* като средство за премахване на езиковата бариера и успешна реализация на пазара на труда, или я включва в едно далечно и необозримо бъдеще. Към тази (най-важна според мене) форма на интеграция, която би решила и много от проблемите на личностната идентификация, се насочиха моите скромни следващи психолингвистични проучвания (Исса 2011, Исса 2013, Исса 2014, Исса 2015, Исса 2015а, Исса 2015б, Исса 2015г, Исса 2016, Исса 2017). Така се стигна до нов прочит на модела на пресечните

точки, който показва неговата неуместност сега, когато вече почти нямаме арабски студенти, неговата недостатъчност в новите условия, но и неговата значимост като отправна точка от аксиологичен към интеграционен модел. През 2002 година общата комуникативна мрежа между българския и арабския асоциативен модел включваше нас (преподавателите, координаторите, домакините) и тях (студентите, чужденците, гостите). Сега имаме друга реалност: имаме бежанци. Те се различават от другите чужденци по това, че не са гости, че не са дошли само за да учат или работят, а за да търсят дом, в който да останат. Можем да ги интегрираме или да ги игнорираме. Моделът за интеграция е един: да предложим образование на децата им, което да използва в началото методиката на преподаване на българския език като чужд, а после да ги обучаваме на другите предмети на български. Така те много бързо ще се смесят с българските деца. Картината на света, която е в начален стадий на оформяне при децата в ранна възраст, за едните и за другите ще бъде еднаква. За децата на бежанците, които пораснат тук, всички следващи щрихи върху картината ще бъдат български. Асоциативното поле, в което реагират те сега, съдържа и нашите асоциации, то е нашето общо поле – по-неспокойно, объркано за нас от тяхното присъствие, непознато все още за тях от новите реалности, взривоопасно, подклаждано от стереотипа – техния за нас и нашия за тях – но общо. Новият модел изисква нови свързаности между нас и тях, които да доведат до съпринадлежност, въпреки че всеки език има своя метафизика, всеки народ – свои приоритети и всеки човек – свои асоциации. Инициативата за това трябва да дойде от нас, защото сме приемаща страна.

За да подхвана подобна инициатива, се върнах в началото. Направих подобен на първия свободен асоциативен експеримент, без да сравнявам асоциациите на българи и араби. Изследвах асоциациите само на *бежанци*. Анкетираните лица са 20 на брой. По националност – сирийци и иракчани; на възраст – от 16 до 60 години; 10 от тях са мъже, 10 – жени; по религия – 10 християни и 10 мюсюлмани. Последният признак не беше търсен нарочно, но се оказа благодатна случайност, въпреки че нищо случайно няма в това: в България да изберат да останат християните. Взех някои стимули от речника (Исса 2003), в който бяха подадени общо 240 различни думи стимули на различните социални прослойки, но 14 от тях бяха еднакви за всички, т.нар. *стимули маркери*. От тези стимули в новия списък отпаднаха 4: *почивка, слънце, снаха и срам*, благодатни по онова време и образували показателни контрастивни полета, но отдавна вече изгубили своето съдбоносно значение за хората. Към останалите 10 стимула (*Библия, Бог, гост, Коран, любов, майка, пари, приятел, справедливост, чест*) прибавих още десет нови: *бежанец, бъдеще, граница, закрила, принадлежност, религия, родина, тероризъм, убежище, чужбина*. Думите стимули, 20 на брой, бяха подадени само на арабски език на бежанците, без значение дали и в каква степен владеят български. Това решение взех поради различните цели на двата експеримента. При първия се стараех да подобра комуникативните мрежи, създадох модел на пресечните точки, предвид многото арабски студенти на територията на България, някои от които оставаха да живеят тук като членове на български семейства или

като откриващи собствен бизнес или занимаващи се с професията си хора, чиято комуникативна компетентност искаха да подобря. Този път се старая да определя нещо друго: *техните нагласи към наболели проблеми от общото ни ежедневие*. Във времето на „Надмощие и приспособяване“ „надмощието“ сме ние и от нас зависи дали сблъсъците на политиките в нашия свят ще приемат тяхното оставане, а „приспособяването“ са те и ние трябва да знаем биха ли успели да се впишат в нашия свят. Няма по-добър изпит от първичните им реакции, които да видим, докато сме в доминация, за да установим възможностите им за адаптиране към нашата ценностна система и към новите правила в нашата държава. Нужни са нови опорни точки, които да ни подтикнат да приемем бежанците, да ги интегрираме или поне да ги адаптираме към нашето общество.

Методиката за провеждане на експеримента е същата, изпитана от предишния път. На анкетираните лица бяха предоставени по 21 малки листчета. На първото те написаха своята националност, пол и възраст. Следващите 20 бяха маркирани с цифри – в горния ляв ъгъл се повтаряше едно и също число (номерът на изследваното анонимно лице), а в долния десен ъгъл цифрите се нареждаха от 1 до 20 (номерата на стимулите от списъка). Думите стимули бяха прочитани от мене и анкетираният трябваше (съответно на номера) да запише първото нещо, което изниква в ума му – първата своя асоциация. При обработката на получените реакции номерацията доби противоположен вид. Листчетата бяха подредени така, че се повтаря цифрата в долния десен ъгъл (тя показва номера на стимула по реда на подаването), а в горния ляв ъгъл номерата на изследваните лица се разбъркват. Получи се кратък миниречник, въз основа на който извеждам един единствен модел – *аксиологичен*, – за да покажа тяхната гледна точка по наболелите въпроси на безкомпромисното „време разделно“. Представянето на реакциите предстои, както и техният коментар, защото около всеки един от 20-те стимула се оформиха аксиологични асоциативни полета, коментарите на които ще направя в следваща статия. Но и без коментар нещата са ясни: вечните ценности са еднакви за всички хора по света. Човекът е преди етноса и над етноса. Езикът определя принадлежност, но дава и възможност за съ-принадлежност. Затова ни наричат *убежище*. Ние трябва да се научим да се възприемаме като убежище, а не като заплашени. Това може да стане само ако заговорим на един език. Това е нашият, българският език. Ние можем да предадем на бежанците в тяхното убежище българското Слово, да не преставаме да го преподаваме, да го проповядваме и да го завещаваме. У нас има историческо и генетически заложено достойнство. Ние сме го забравили. Езикът го помни. Той ще го предаде на поколенията, за общото ни бъдеще.

## Библиография

**Исса 2003:** Исса, К. *Асоциативни българско-арабски езикови модели (върху материал от Софийската и Аманската езикова среда)*. Автореферат на дисертация, защитена пред СНСЕ на ВАК, С., 2003.

- Исса 2004:** Исса, К. Психо- и социолингвистични проблеми при избор на лични имена в българо-арабски семейства. – *Наука*, кн. 5/2004, том XIV, София, 2004.
- Исса 2005:** Исса, К. Табулограма на немаркирани лични имена в една билингвална и бикултурална общност. – В: *Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. дфн Михаил Виденов*, В. Търново, 2005.
- Исса 2007:** Исса, К. Моделът на пресечните точки в теорията на общуването. – В: *Българският език и литература на кръстопътя на културите* – Сборник статии от международна конференция. Сегед, Унгария, том I. Сегед, 2007.
- Исса 2007а:** Исса, К. Човекът се връща в езика. Езикът се връща в човека. – В: *За човека и езика* – Сборник научни статии, посветени на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Майя Пенчева. София, 2007.
- Исса 2008:** Исса, К. Много приказки на пазара. Още една от пресечните точки между българи и араби. – В: *Проблеми на социолингвистиката*, т. 9, София, 2008.
- Исса 2008а:** Исса, К. Проблеми на личностното израстване на децата от смесени бракове в България. – В: *Рискът за детето при раздяла на родителите*, София, 2008.
- Исса 2009:** Исса, К. Посоки на диглосията в един смесен регион в Югоизточна България. – В: *Език и литература*, кн. 1-2, София, 2009.
- Исса 2010:** Исса, К. Идвам от Ориента! Търся убежище!. – В: *Проблеми на социолингвистиката*, т. 10, София, 2010.
- Исса 2011:** Исса, К. Асоциативни българско-арабски езикови модели върху речникова статии с религиозно съдържание. Доклад от *Societas classica*, В. Търново, 2011.
- Исса 2013:** Исса, К. Преподаване на български език като чужд на европейци и на неевропейци в сравнителен план в европейска България. – В: Доклади от *Международна научна конференция на Масариковия университет* в Бърно, Чехия, 2013.
- Исса 2014:** Исса, К. Български език за чужденци. Проблеми и предизвикателства в годините на прехода. – В: *Трети международен конгрес по българистика*, Секция „Български език“. София, 2014.
- Исса 2015:** Исса, К. Български език за бежанци. Перспективи пред езиковата политика на България. – В: *Научни перспективи на съвременната българистика*. Будапеща, 2015.
- Исса 2015а:** Исса, К. Българската езикова политика по отношение на бежанците в България. – В: „*Българи в чужбина; чужденци в България*“, организирана от ИЕФЕМ, София, 2015.
- Исса 2015б:** Исса, К. Езикова политика за интеграция на бежанците в България. – В: <http://alexdevelopment.co.uk/bulgaria> – Лондон, 2015.
- Исса 2015в:** Исса, К. Проблеми в комуникацията на бежанците в България. – В: *Наука*, кн. 2, 2015, София.
- Исса 2015г:** Исса, К. Българският език като втори, преподаван на чужденците в България – студенти, имигранти, бежанци. – В: *Приноси към теорията и практиката на езиковото образование*. Сборник в памет на проф. Кирил Димчев, София, 2015.
- Исса 2016:** Исса, К. Български език зад решетките или бежанецът в затвора, „попаднал на хора“. – В: *Проблеми на социолингвистиката*, т. 12, София, 2016.
- Исса 2017:** Исса, К. Западните стереотипи за Изтока – проблеми в личностната идентификация на арабите в България. – В: „*Изток-Запад: езици, култури, общества*“, София, 2010.